

Daiktavardžio *kvapas* ir būdvardžio *kvapus, -i* sinonimai

J o l a n t a V A S K E L I E N Ė
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *variantai, sinonimai, darybiniai variantai, darybiniai sinonimai, darinys, sinonimų eilė, dominantė, leksinė reikšmė.*

Įvadas

Vidinių ir išorinių veiksnių nulemtas variantiškumas (žodžių, jų formų, sintaktinių konstrukcijų) yra gyvos kalbos požymis. Ritos Miliūnaitės teigimu (2009, 123), variantiškumas ir sinonimija atsiranda dėl kalbos ženklo asimetrijos, kai žymins (ženklų turinys) įgyja daugiau kaip vieną formą. Kazimieras Župerka (2012, 28–29) būdingais konkuruojančiais nariais laiko ne tik variantus, sinonimus, bet ir figūras. Variantai ir sinonimai (jų sampratos, rūšys, požymiai ir pan.) aptarti Župerkos (1978; 1983; 1995; 2012), Evaldos Jakaitienės (2010), Juozo Pikčilingio (1969; 1975; 1988), Miliūnaitės (2009) ir kt. darbuose. Apibendrinant galima pasakyti, kad variantais paprastai laikomos to paties kalbos vieneto atmainos (žr. Župerka 2012, 29), o sinonimai yra artimos leksinės reikšmės leksikos vienetai: jų pagrindiniai semantiniai komponentai sutampa, o skiriamieji semantiniai komponentai tam tikruose kontekstuose gali būti neutralizuojami (žr. J a k a i t i e n ė 2010, 123). Sinonimų tarpusavio pakeičiamumo (substitucijos) požymis yra vienas iš reikšmės artimumo kriterijų (Ibid., 121). Be abejo, sinonimais laikomi žodžiai gali turėti leksinio ir gramatinio junglumo, vartosenos skirtumų (apie sinonimiškų veiksmažodžių *stigti, stokoti, trūkti* vartosenos polinkius žr. S l i ž i e n ė 2005). Darybiniai variantai (toliau – DV) ir darybiniai sinonimai (toliau – DS) yra viena iš variantų (suprantamų vyraujančia prasme) ir sinonimų rūšių: DV yra morfonologinių (šaknies balsių, priebalsių ir pan.) skirtumų turintys iš to paties pamatinio žodžio (ar žodžių) su tuo pačiu darybos afiksu sudaryti dariniai, o DS yra bendrašakniai skirtingus darybos formantus turintys dariniai (DS eilėse dažnai būna DV laikytinų darinių; plačiau apie DV, DS požymius bei jų santykį su paronimais žr. V a s k e l i e n ė 2013). Sinonimais laikomų žodžių kilmė gali būti įvairi: žodžių darybos išgalės, reikšmių kitimas, tarmės, kitos kalbos (J a k a i t i e n ė 2010, 124–127). Taigi dėl žodžių darybos atsiradę DS gali būti analizuojami kaip atskiras sinonimų tipas, bet (paisant tik leksinės reikšmės tapatumo / artimumo, o ne jų kilmės) turėtų būti įtraukiami į leksinių sinonimų eiles. Kaip rodo tyrinėjimai (žr. M a s e v i č i e n ė 2010), Antano Lyberio *Sinonimų žodyne* (toliau – *SŽ*) pa-

teiktose sinonimų eilėse gausu DS laikytinų darinių. Šio straipsnio *tikslas* – aptarti daiktavardžio *kvapas* ir būdvardžio *kvapus*, *-i* sinonimus. Šiam tikslui pasiekti iš-kelti tokie *uždaviniai*: 1) *Sinonimų žodyne* pateiktas *kvapas* ir *kvapus*, *-i* sinonimų eiles papildyti *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – *LKŽ*) rastais bendrašakniais sinonimais; 2) išanalizuoti darybiniais variantais ir darybiniais sinonimais laikytinų leksikos vienetų darybos, semantikos ypatumus, substitucijos galimybes; 3) aptarti sinonimų eilių narių vartoseną. Darbe taikyti *aprašomasis*, *darybinės analizės*, *substitucijos* ir *interpretacijos* metodai. Tyrimui medžiaga rinkta iš *Lietuvių kalbos žodyno*, Antano Lyberio *Sinonimų žodyno*, *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau – *DLKT*).

Daiktavardžio *kvapas* sinonimai

Antano Lyberio *Sinonimų žodyne* pateikti tokie daiktavardžio *kvapas* sinonimai: *kvapas* 4 (‘kas užuodžiama’: *Gėlių, miško kvapas*) – *kvapsnis*, *dvakas*, *aromas* (‘malonus kvapas’: *Arbatos aromatas*, žr. *SŽ* 229). Leksinių reikšmių apibrėžtys (*kvapas* 2 ‘kvepėjimas, aromatas’, 1 *kvapsnis* 1 ‘kvapas, aromatas’, *dvakas* 1 ‘oras, kvapas; atsikvėpimas’, *aromas* ‘malonus kvapas, gardus kvepėjimas’ *LKŽ*) juos iš tiesų leidžia laikyti sinonimais. Atkreiptinas dėmesys, kad visų sinonimų eilės narių reikšmės aiškinamos dominante¹ *kvapas*. Bene labiausiai nuo kitų sinonimų eilės narių nutolęs daiktavardis *dvakas* – jo reikšmėje nėra semantinio komponento ‘malonus’.

Kaip matyti, į *SŽ* pateiktą sinonimų eilę įeina du bendrašakniai dariniai *kvapas* ir *kvapsnis*. *LKŽ* rasta ir daugiau šaknį *kvep-*² bei panašias leksines reikšmes turinčių, todėl sinonimais laikytinų, daiktavardžių – be minėtųjų *kvapas* ir 1 *kvapsnis* (*-ies*), dar šie leksikos vienetai: *kvapalas* ‘kvapas, aromatas’, 2 *kvapsnis* / *kvapsnys* (*-io*) ‘žr. 1 kvapsnis 1’, 1 *kvėpa* 3 ‘kvapas, aromatas’, *kvėpas* ‘žr. 1 kvepas’, *kvaps-tis* ‘žr. 1 kvapsnis 1’, 2 *kvaptis* ‘kvapas, kvapsnis’, *kvapulys* ‘kvapas, aromatas’, 1 *kvėpalas* ‘žr. kvepalai’, 1 *kvėpas* ‘žr. kvapas 2’, *kvėpsnys* ‘kvapsnis, kvapas’, *kveptis* ‘kvapas, kvapsnis’, *kvepulys* 1 ‘kvapas, kvapsnis’, *kvėpalai* ‘žr. kvepalai’, *kvėpalas* ‘žr. kvepalas’, *kvepėjimas*, *kvepėseną* ‘kvepėjimas’, *kvepmena* ‘kvepėjimas, kvapsnis’, *kvėpalai* 1 ‘geras, malonus kvapas; kvepėjimas, kvapsnis’, *kvaps-tas* ‘kvėpavimas, kvapas’ ir *atkvapas* 3 ‘kvepėjimas, kvapas’.

Darybiniai variantai. Iš pamatiniu žodžiu einančio veiksmazodžio *kvepėti* sudaryti to paties darybos tipo vediniai skiriasi šaknies balsių kaita arba (ir) skaičiumi.³ Iš *LKŽ* išrinktų bendrašaknių žodžių sudarytos penkios DV eilės: priesagos

¹ Dominante vadinamas tiksliausiai bendrąją sinonimų eilės narių reikšmę nusakantis žodis (J a k a i t i e n ė 2010, 123).

² Žodis gali turėti bet kurį šakninį morfą: *kvep-*, *kvap-*, *kvėp-*, *kvip-* – visi jie laikytini tos pačios šaknies variantais (apie morfemų variantus, apie šaknų pakitimus žr. *DLKG* § 49–69; J a k a i t i e n ė ir kt. 1976, 9–11; K e i n y s 2009, 30–34, 76–80; K u o s i e n ė 1986, 68–101; *LKE* 615; apie darybos morfonologijos reiškinius žr. A k e l a i t i e n ė 1996; U r b u t i s 2009, 263–288).

³ DV straipsnyje atskiriami įstrižu brūkšniu, jų skirtybės (šaknies balsiai, galūnės etc.) pa-braukiamos.

-alas vediniai (jie skiriasi skaičiumi ir šaknies balsiais *a : e : è*) *kvap-alas* / *kvep-alas* / *kvep-alai* / *kvėp-alas* / *kvėp-alai*; šaknies balsius *a : e* turintys priesagos *-ulys* vediniai *kvap-ulys* / *kvep-ulys*, priesagos *-tis* vediniai 2 *kvap-tis* / *kvep-tis* ir priesagos *-snis* (*-snys*) vediniai 2 *kvap-snis* / *kvap-snys* / *kvep-snys* (*-io*) / 1 *kvap-snis* (*-ies*⁴), šaknies balsius *a : e : è* turintys galūnės *-as* vediniai *kvap-as* / 1 *kvep-as* / *kvėp-as*. *LKŽ* pateiktų vartosenos pavyzdžių kilmės duomenų analizė rodo, kad DV greičiausiai atsirado skirtingose vietose įvairiu metu arba buvo sukurti (pavartoti) tam tikrų autorių. Pavyzdžiui, sinonimų eilės dominantė *kvapas* yra paplitęs žodis, užfiksuotas daugelio šaltinių, *kvepas* rastas Juozapo Želvavičiaus raštuose, o *kvėpas* užrašytas Švenčionyse; priesagos *-alas* daugiskaitos formos vedinys *kvėpalai* užrašytas Vilkaviškio rajone, bažnytiniuose raštuose aptariamąja reikšme pavartotas vienaskaitos formos vedinys *kvepalas*, Simono Daukanto raštuose pavartotas ir Šilalės rajone užrašytas daugiskaitos variantas *kvepalai*, senuosiuose raštuose rastas ir Radviliškio rajone užrašytas variantas *kvapalas*, o daiktavardis *kvėpalas* rastas Antano Baranausko, Jono Balvočiaus-Geručio raštuose ir užrašytas Šakių rajone; priesagos *-ulys* variantas *kvapulys* rastas Petro Cvirkos raštuose, o *kvepulys* užrašytas Pelesoje (Baltarusija) ir Šalčininkų rajone; priesagos *-snis* (*-snys*) vediniai *kvapsnis* / *kvapsnys* (*-io*) rasti Jono Basanavičiaus *Lietuviškose pasakose*, 1912 metų *Lenkų ir lietuvių kalbos žodyne* bei vertimų raštuose, *kvapsnis* (*-ies*) pavartotas Vinco Kudirkos, Vinco Pietario raštuose ir rastas vertimuose, o *kvepsnys* laikomas Klaipėdos krašto mažiau žinomų raštų žodžiu; priesagos *-tis* vedinys *kvaptis* vartojamas gana plačiai, o variantas *kveptis* rastas 1906 metų *Vilniaus žinių* dienraštyje. Apibendrinant galima pasakyti, kad iš to paties pamatinio žodžio išvesti tam pačiam darybos tipui priklausantys variantai yra labai artimos semantikos žodžiai, bet stilistikos požiūriu jų kaita galima ne visada (pavyzdžiui, įprastas, paplitęs, stilistiškai neutralus daiktavardis *kvapas* ne visais atvejais galėtų būti pakeistas dabartinėje kalboje nevartojamais dariniais *kvepas* ir *kvėpas*).

Darybiniai sinonimai. Iš *LKŽ* išrinktų panašią leksinę reikšmę ir tokią pat šaknį turinčių darinių sudaryta darybinių sinonimų eilė, į kurią įeina vienuolikai darybos tipų priklausantys vediniai. Jie išvesti iš veiksmažodžio *kvepėti* su devyniomis priesagomis (*-alas*, *-ulys*, *-tis*, *-snis*, *-stas*, *-stis*⁵, *-imas*, *-sena*, *-mena*) ir dviem galūnėmis (*-as* ir *-a*): *kvapas* / 1 *kvepas* / *kvėpas* – *kvapalas* / *kvepalas* / *kvėpalas* / *kvepalai* / *kvėpalai* – *kvapulys* / *kvepulys* – 2 *kvaptis* / *kveptis* – 2 *kvapsnis* / *kvapsnys* / *kvepsnys* (*-io*) / 1 *kvapsnis* (*-ies*) – 1 *kvėpa* – *kvapstas* – *kvapstis* – *kvepėjimas* – *kvepėsena* – *kvepmena*. Šie sinonimiški vediniai (plg. anksčiau pateiktas reikšmės) iš esmės laikytini veiksmažodžių abstraktais (žr. *LKG* I 288–306; *DLKG* 94–100). Bene gryniausią veiksmo pavadinimo reikšmę turi pačios dariausios prie-

⁴ Daugumas veiksmo rezultato pavadinimams artimų priesagos *-snis* veiksmažodžių abstraktų yra vyriškosios giminės (*dilgsnis*, *mirksnis*), bet pasitaiko ir moteriškosios giminės (*i* kamieno) vedinių (žr. *LKG* I § 448). *LKŽ* pateikti abiejų giminių (o vyriškosios giminės dar ir kirčiavimo) variantai.

⁵ Nors priesagos *-stas* ir *-stis* skiriasi tik galūne, gramatikose (žr. *LKG* I § 466, 468; *DLKG* § 202, 204) jos laikomos dviem skirtingomis priesagomis, o ne tos pačios priesagos variantais.

sagos *-imas* vedinys *kvepėjimas*, priesagos *-sena* vedinys *kvepėsena*; kai kurie kiti vediniai – *kvepalas*⁶, *kvapsnis*, net ir sinonimų eilės dominantė *kvapas* – yra šiek tiek konkretesni, įvardija ne tik patį vyksmą, bet ir materialesnį (užuodžiamą) dalyką. Ypač tai pasakytina apie priesagos *-mena* vedinį *kvepmena*: *LKG* ir *DLKG* veiksmožodžių abstraktų darybos kategorijoje tokio darybos tipo nėra, su priesaga *-mena* dažniausiai sudaromi veiksmo rezultato (arba veiksmo padarinio) pavadinimai (pvz., *armena*, *putmena* ir kt., žr. *LKG* I § 622; *DLKG* § 348). Vis dėlto reikšmės apibrėžimas (‘kvepėjimas, kvapsnis’) ir vedinį *kvepmena* leidžia laikyti šios sinonimų eilės nariu. Panašią leksinę reikšmę turintis daiktavardis *atkvapas* yra tolesnės darybos pakopos darinys – išvestas iš bendrašaknio priešdėlinio veiksmožodžio *atkvėpėti* su galūne *-as*.

Sinonimais laikytinų vedinių vartosenos pavyzdžiai: <...> *gyrė Monikai skanų tabokos kvapą LKŽ; Mažėja gebėjimas užuosti kvapus DLKT; <...> nosis negalėjo užuosti kvapsnies LKŽ; <...> nuo kvapsnio visas dvaras gardžiai pakvipęs LKŽ; Sviesto kita kvėpa kaip margarino LKŽ; Nuo kiaulienos kvėpas daug geresnis ažu avieną LKŽ; Trupinys pižmo (bitkrėslės) pripildys kvapsčia butą ilgiems metams LKŽ; Ką čia verdi, kad tokia stipri kvaptis? LKŽ; Tamsiai žali kadagiai, pilni karčios kvapties DLKT; Nesuprato žvėris <...> ar tik nuo pavasario kvapulių apsvaigo LKŽ; Užmanom kvėpalą duonos ir vyno LKŽ; Staiga kvėpas sūrio lapę apstabina LKŽ; Ji turi savyje ypatingą kvėpsnį LKŽ; Iš tikro ta alyvų kveptis labai stipri LKŽ; Kvepulys – net nosį suka nuo skanėsių; Visi kvepuliai eis pirkion LKŽ; Kvėpalai, kvapsnis LKŽ; Plačiamėčių kitoks kvėpalas nei tikrųjų mėtų LKŽ; Bet tai buvo ne kvapsnis, tai buvo dieviški kvėpalai, kurie tildė ir alkį DLKT; <...> tai obuoliai tokį smarkų kvėpėjimą turi LKŽ; Žemė yra pilna ... grožybės ir kvėpėjimo daržuose LKŽ; Laiko dėl žiedų grožybės ir kvėpėsenos LKŽ; Vos tik vakaras ateis, vyšnios kvėpmenas paskleis B. Sruog. LKŽ (prie daiktavardžių *kvėpalai* 1 ir *kvapsnas* LKŽ nėra pavyzdžių, matyt, jų vartoseną reta). Šiuose sakiniuose aptariamieji bendrašakniai žodžiai sudaro panašius (kartais tokius pat) žodžių junginius, todėl DS eilės narius iš esmės galima pakeisti vienas kitu – nuo to pasakymo prasmė neiškreipiama, pvz., *nosį taip ir glosto gardūs <...> bandelių kvapsniai DLKT: gardus (-i, -ūs) bandelių kvapas / kvėpas / kvėpas / kvėpa / kvapalas / kvėpalas / kvėpalas / kvėpalai / kvėpalai / kvapulys / kvėpulys / kvaptis / kveptis / kvapsnis / kvapsnys / kvėpsnis / kvapstas / kvapstis / kvėpėjimas / kvėpėsena / kvėpmena; skanus (-i), pažįstamas (-a), geresnis (-ė), stiprus (-i), kartus (-i), ypatingas (-a), dieviškas (-a), smarkus (-i) tabokos, muilo, sviesto, kiaulienos, pižmo, kadagių, pavasario, duonos, sūrio, alyvų, skanėstų, plačiamėčių, obuolių, žiedų, vyšnių kvapas / kvapalas / kvapulys / kveptis / kvapsnis / kvėpa / kvapstas / kvapstis / kvėpėjimas / kvėpėsena / kvėpmena ir pan.; girti, turėti, užuosti, užmanyti, paskleisti kvapą / kvapus / kvapalą / kvapsnį / kvėpsnį / kvėpėjimą / kvėpmenas ir pan., eina,**

⁶ Priesaga *-alas* yra viena iš pačių dažniausių veiksmo rezultato pavadinimų kategorijoje, pvz., *brizgalas* ‘kas atbrizgė, skarmalas’ ir pan. (žr. *LKG* I § 335), bet su ja sudaroma ir veiksmožodžių abstraktų, pvz.: *barškalas* ‘plepėjimas’, *geidalas* ‘geidimas, geidulys’ (žr. *LKG* I § 446; *DLKG* § 182).

apstabina kvepuliai / kvepas / kvepėjimas ir pan., *apsvaigti nuo kvapulių / kvapų / kvepsnių / kvėpalų / kvepmenų* ir pan. (žr. anksčiau parašytus darinių vartosenos pavyzdžius). Priešdėlinio veiksmazodžio *atkvepėti* vedinys *atkvapas* taip pat galėtų būti pakeistas bendrašakniais veiksmazodio *kvepėti* vediniais: *Ir čia atkvapas įėjo iš anos stubos (nuo kopūstų) LKŽ – iš stubos nuo kopūstų įėjo kvapas / kvapalas / kvapulys / kveptis / kvapsnis / kvėpa / kvapstas / kvapstis* ir pan.

Taigi *Sinonimų žodyne* pateikta daiktavardžio *kvapas* sinonimų eilė galėtų būti papildyta *LKŽ* pateiktais panašią reikšmę turinčiais devynių darybos tipų bendrašakniais dariniais (arba vienu kitu dabartinėje kalboje įprastesniu darybiniu variantu): *kvapas*² – *kvepas / kvėpas, kvapalas / kvepalas / kvėpalas / kvepalai / kvėpalai, kvapulys / kvepulys, kvaptis / kveptis, kvapsnis / kvapsnys / kvepsnys (-io) / kvapsnis (-ies), kvėpa, kvapstas, kvapstis, kvepėjimas, kvepėseną, kvepmena, atkvapas, dvakas, aromatas.*

Būdvardžio *kvapus*, *-i* sinonimai

Sinonimų žodyne į būdvardžio *kvapus*, *-i* sinonimų eilę įtraukti septyni nariai: *kvapus* 4 (‘malonaus kvapo’: *Kvapi kava*) – *kvapnus, kvapingas* (sustiprintai), *kvipnus* (*Kvipnus vynas*), *gardžiakvapis, saldžiakvapis, aromatingas* (žr. *SŽ* 229). *LKŽ* rasta ir daugiau šaknį *kvep-* bei panašias leksines reikšmes turinčių būdvardžių. Be *SŽ* pateiktų būdvardžių *kvapus*, *-i* (1 ‘kvepiantis, malonaus kvapo’), *kvapnus*, *-i* (‘kvapus’), *kvapingas*, *-a* (‘kvapus, kvepiantis’), *kvipnus*, *-i* (1 ‘kuris malonaus kvapo, kvapus’), *gardžiakvapis*, *-ė* (‘kuris gardaus kvapo, kvapnus’), *saldžiakvapis*, *-ė* (‘kuris saldaus, malonaus kvapo’), į tą pačią sinonimų eilę galėtų būti įtraukti bendrašakniai žodžiai *kvapsnus*, *-i* (‘kvapus’), *kvepingas*, *-a* (‘kvepiantis, kvapus’), 2 *kvepus*, *-i* (‘kvapus, kvepiantis’), 1 *kvėpus*, *-i* (‘žr. 2 kvepus’), *kvapningas*, *-a* (‘žr. kvapingas’), *kvapsningas* (‘kvapus, kvapingas’) ir hibridas *kvapaunas*, *-a* (‘kvapus, kvapingas’). Būdvardis *kvapus*, *-i* antrąja reikšme (‘aštraus, stipraus kvapo’) sudaro DS porą su dūriniu *aštriakvapis*, *-ė* (‘turintis aštrų (stiprų) kvapą’).

Darybiniai variantai. Iš *LKŽ* rastų bendrašaknių būdvardžių sudarytos trys DV eilės. Jų nariai (galūnės *-us*, *-i* ir priesagų *-nus*, *-i*, *-ingas*, *-a* vediniai) skiriasi šaknies balsių (*a : é : i : e*) kaita: *kvap-us / kvep-us / kvėp-us, kvap-nus / kvip-nus, kvep-ingas / kvap-ingas*. Iš *LKŽ* pateiktų darinių vartosenos pavyzdžių kilmės nuorodų matyti, kad vieni būdvardžių DV eilių nariai paplitę labiau, kiti – mažiau. Pavyzdžiui, prie būdvardžių sinonimų eilės dominantės *kvapus* pateikta įvairių laikotarpių sakinių iš Jono Jablonskio, Jono Mačiukevičiaus, Vinco Mykolaičio-Putino, Juozo Paukštelio, Žemaitės, vertimų raštų, jų užrašyta Plungeje (ir jos rajone), Kupiškėje, Šilalės, Tauragės, Jurbarko rajonuose, o prie variantų *kvepus* ir *kvėpus* parašyta tik po vieną vartosenos pavyzdį: būdvardis *kvapnus* rastas Antano Vienuolio, Petro Cvirkos, Vinco Mykolaičio-Putino, vertimų raštuose, užrašytas įvairiose Lietuvos vietose (Rokiškio, Tauragės, Zarasų rajonuose), o prie varianto *kvipnus* pateikti tik du (Antano Baranausko ir vertimų raštų) pavyzdžiai; vedinys *kvapingas* užfiksuotas vertimuose, XX amžiaus pradžios ir vidurio žodynuose, Lie-

⁷ Į *Sinonimų žodyną* įtraukti (ir *LKŽ* fiksuoti) žodžiai pabraukti.

tuvių tautosakos rankraštyne, užrašytas Žemaitijoje (Skuodo, Kretingos, Plungės rajonuose), o prie būdvardžio *kvepingas* pateikti tik du seni vartosenos pavyzdžiai (iš XIX amžiaus veikėjų Juozapo Želvavičiaus ir Jurgio Pabrėžos raštų). Beje, DV *kvapingas* ir *kvepingas* įvardžiuotinės formos užrašytos Jurgio Pabrėžos – šie būdvardžiai yra sudėtinių terminų dėmenys.

Darybiniai sinonimai. Iš LKŽ rastų bendrašaknių sinonimų sudaryta DS eilė, į kurią įeina penkių darybos tipų (galūnės *-us*, *-i*, priesagų *-nus*, *-i*, *-ingas*, *-a*, *-snus*, *-i*, svetimos kilmės priesagos *-aunas*, *-a*) vediniai ir du dūriniai: *kvapus* 1 / 2 *kvepus* / 1 *kvėpus* – *kvapnus* / *kvipnus* – *kvapsnus* – *kvepingas* / *kvapingas* – *kvapaunas* – *gardžiakvapis* – *saldžiakvapis*. Manoma, kad ne tik LKG (I 553) pateiktas priesagos *-snus* vedinys *kvapsnus*, bet ir galūnės *-us* bei priesagų *-nus*, *-ingas* vediniai remiasi veiksmožodžiu *kvepėti* (plg. su analogiškais veiksmožodiniais vediniais *raižus*, *gaižus*, *dusnus*, *sraunus*, *gėringas* LKG I § 962, 963, 971, 966⁸). Veiksmožodis *kvepėti* eina antruoju dūrinių *gardžiakvapis* ir *saldžiakvapis* dėmeniu, o pirmojo dėmens pagrindą sudaro prievėksmiai *gardžiai*, *saldžiai*. Šio nedaraus tipo būdvardžių antrasis dėmuo „rodo veiksmą, kuriuo išsiskiria žymimas daiktas. Pirmasis dėmuo rodo antruoju dėmeniu reiškiamo veiksmo būdą, ypatybę. Pvz.: *greita ūgiai dobilai* (kurie greit auga), <...> *lengvanėšis arklis*“ (LKG I 603). Du bendrašakniai sinonimų eilės nariai, sudaryti su daria būdvardžių priesaga *-ingas*, *-a*, yra tolesnės darybos grandies rezultatas: *kvapningas*, *-a* (: *kvapnus*), *kvapsningas* (: *kvapsnys* / *kvapsnus*).

Sinonimiškų bendrašaknių būdvardžių vartosenos pavyzdžiai: *Švelnus vėjėlis glosto kvapą pavasario žolę, medžius, veidus* J. Marc. LKŽ; *Tuo siauru dobilėtu taku parugėmis kvapnią žolę kasdien mina žingsniai atsargūs* V. Myk-Put. LKŽ; *Kvapningos šaknelės, prieskoniai* LKŽ; *Žeria gėlės kvipnias margumynais* LKŽ; *Gėlės buvo gardžia kvapės ir gražios* LKŽ; *Ant stalų buvo pastatyta visokių gėlių bei saldžia kvapių žolelių* LKŽ; *Šyvas žirgas žvengia kvapsniojo šienelio* LKŽ; *Ir grožybe dyvna kvepingas žoleles aprėdo* LKŽ; *Tų visų balsomų kvepiausis* LKŽ (*balsomas* ‘žr. balzamas 1’); *Tu gi nei graži, nei kvėpi* LKŽ; *Ramunės kvapuonos* LKŽ; *Iš tolo duona kvapningesnė* LKŽ; *Vasarą čia žydi balti kvapsningi gvaizdikai* LKŽ. Kaip matyti, sinonimais laikytini dariniai sakiniuose vartojami labai panašiai – sudaro tokio paties tipo žodžių junginius (kartais net su tais pačiais žodžiais), todėl jų pakeitimas vienas kitu iš esmės galimas be didesnių apribojimų: *kvapus* (*-i*, *-ūs*, *-ios*) / *kvepiausias* (*-ia*, *-i*, *-ios*) / *kvėpus* (*-i*, *-ūs*, *-ios*) / *kvapnus* (*-i*, *-ūs*, *-ios*) / *kvipnus* (*-i*, *-ūs*, *-ios*) / *kvapsnysis* (*-ioji*, *-ieji*, *-iosios*) / *kvepingas* (*-a*, *-i*, *-os*) / *kvapingas* (*-a*, *-i*, *-os*) / *kvapaunas* (*-a*, *-i*, *-os*) / *gardžiakvapis* (*-ė*, *-iai*, *-ės*) / *saldžiakvapis* (*-ė*, *-iai*, *-ės*) / *kvapningesnis* (*-ė*, *-i*, *-ės*) / *kvapsningas* (*-a*, *-i*, *-os*) *žolė* (*žolelės*), *medžiai*, *veidai*, *gėlės*, *margumynai*, *gvaizdikai*, *šienelis*, *šaknelės*, *prieskoniai*, *balsomas*, *ramunės*.

⁸ Priesagos *-ingas* būdvardžiai daromi iš daiktavardžių, būdvardžių ir veiksmožodžių. DV *kvepingas* ir *kvapingas* reikšmė (‘kvepiantis, kvapus’) leidžia juos laikyti veiksmožodžio *kvepėti* vediniais (nors iš principo neatmestinas ir darinių pamatavimas daiktavardžiu *kvapas*).

Prie būdvardžio *kvapus* antros reikšmės ‘aštraus, stipraus kvapo’ LKŽ nėra pateikto vartosenos pavyzdžio (tokia reikšmė nenurodyta ir DLKŽ), todėl galima manyti, kad ta reikšmė būdvardis vartojamas retai. Vis dėlto reikšmių tapatumas būdvardžius *kvapus*, *-i* ir *aštriakvapis*, *-ė* leidžia laikyti sinonimais – vedinys *kvapus* tam tikrais atvejais galėtų būti pakeistas dūriniu *aštriakvapis*, bet atvirksčia kaita galima ne visada. Pavyzdžiui, nors *Aštriakvapis kadagys* (LKŽ) galima pakeisti *kvapus kadagys*, dažnas vartotojas tokį pasakymą suprastų įprastesne *kvapus* reikšme, t. y. *kvepiantis*, *malonų kvapą skleidžiantis kadagys*.

Taigi SŽ pateikta būdvardžio *kvapus*, *-i* eilė galėtų būti papildyta bendrašakniais dariniais (tiesiogiai išvestais iš veiksmazodžio *kvepėti*, tolesnės darybos pakopos dariniais, vienu kitu dabartinėje kalboje įprastesniu DV): *kvapus* – *kvepus* / *kvėpus*, *kvapnus* / *kvipnus* / *kvėpnus*, *kvapingas* / *kvepingas*, *gardžiakvapis*, *saldžiakvapis*, *aromatingas*, *kvapningas*, *kvapsningas*.

Sinonimų eilių narių vartoseną

Daiktavardžio *kvapas* ir būdvardžio *kvapus*, *-i* sinonimų eilių narių vartoseną tirta remiantis DLKT duomenimis.⁹ Iš daiktavardžių sinonimų eilės dažniausiai vartojami dominante einantis dabartinėje kalboje įprasčiausias žodis *kvapas* – tekstyne rasti 11043 jo vartosenos pavyzdžiai, *kvepalas* / *kvepalai* (1543 pvz.)¹⁰, gana dažnai vartojamas tarptautinis žodis *aromatas* (1380 pvz.), *kvapsnis* (62 pvz.), *kvaptis* (21 pvz.). Tekstyne rasta po du vedinių *kvepas* ir *kvėpalai* pavyzdžius, bet neaptikta daiktavardžių *kvėpas*, *kvapalas*, *kvėpalas*, *kvapulys*, *kvepulys*, *kvepsnis*, *kvapstas*, *kvapstis*, *kvepėseną*, *kvepmena*, *atkvapas*, SŽ pateikto daiktavardžio *dvakas*¹¹ vartosenos pavyzdžių, taigi galima sakyti, kad jų vartoseną reta.

Būdvardžių sinonimų eilės nariai pagal vartojimo dažnumą išsidėstė taip: *kvepus*, *-i* (1486 pvz.)¹², *kvapus*, *-i* (1103 pvz.), *kvapnus*, *-i* (762 pvz.), *aromatingas*

⁹ Sinonimų eilių narių ieškota *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* negrožinės literatūros, publicistikos, sakininės kalbos ir administracinės kalbos tekstuose. Žodžių vartojimo dažnumo skaičiai yra apytikriai, nes ne visais atvejais (kai rasta daug vartosenos pavyzdžių) tikrinta, kuria reikšme sakinyje žodis pavartotas. Be to, rasta homografų, homoformų, pvz., *kvapus* gali būti daiktavardžio *kvapas* daugiskaitos galininkas arba būdvardžio *kvapus*, *-i* vyriškosios giminės vienaskaitos vardininkas; *kvapų* – gali būti daiktavardžio *kvapas* daugiskaitos kilmininkas arba būdvardžio *kvapus* vienaskaitos galininkas ir pan.

¹⁰ Daiktavardis *kvepalas* / *kvepalai* dažniau vartojamas ne ta reikšme, kuria įeina į sinonimų eilę (‘kvepėjimas, aromatas’), o LKŽ antrąja reikšme ‘kas skaniai kvepia; skaniai kvepiantis, aromatingas skystis’.

¹¹ Tekstyne rasti du pavyzdžiai su daiktavardžiu *dvakas*, bet vienu atveju tai ne dabartinės lietuvių kalbos tekstas, o kitu atveju (*Adama, dvake tu, negi nežinai, kiek vietnamiečių kasdien žūva? DLKT*) *dvakas* greičiausiai vartojamas reikšme ‘kvaiša, pusgalvis’ LKŽ.

¹² Pavyzdžių analizė parodė, kad labai dažnai tekstuose vartojama ne būdvardžio *kvepus*, *-i*, o veiksmazodžio *kvepėti* kuri nors forma (pvz., *kvepiu* paprastai yra veiksmazodžio *kvepėti* tiesioginės nuosakos vienaskaitos pirmas asmuo, o ne būdvardžio *kvepus* vienaskaitos įnagininkas, *kvepi* – tiesioginės nuosakos vienaskaitos antras asmuo, o ne būdvardžio moteriškosios giminės vienaskaitos vardininkas ir pan.). Taigi realiai būdvardis *kvepus*, *-i* vartojamas rečiau negu dominantė *kvapus*, *-i*.

(277 pvz.), *gardžiakvapis*, -ė (6 pvz.), *saldžiakvapis*, -ė (1 pvz.). Tekstyne neaptikta nė vieno būdvardžių *kvėpus*, -i, *kvėpnus*, -i, *kvipnus*, -i, *kvėpingas*, -a, *kvapingas*, -a, *kvapaunas*, -a, *kvapningas*, -a, *kvapsningas*, -a, *kvapsnus*, -i¹³ vartosenos pavyzdžio.

Išvados

Išanalizavus iš *LKŽ* ir *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* išrinktą medžiagą galima konstatuoti, kad Antano Lyderio *Sinonimų žodyne* antraštiniai žodžiai *kvapas* ir *kvapus*, -i sinonimų eilių dominantėmis iškelti pagrįstai: jais dažniausiai aiškunami ir jais iš esmės gali būti pakeisti kiti sinonimų eilės nariai, kalboje gausu jų vartosenos pavyzdžių ir pan. Bet daiktavardžio *kvapas* ir būdvardžio *kvapus*, -i sinonimų eilės galėtų būti ilgesnės, turtingesnės *LKŽ* pateiktų bendrašaknių darinių (darybinių sinonimų, tolesnės darybos pakopos darinių) – tuomet įdomesnių, retesnių raiškos formų ieškantys kalbos vartotojai (rašytojai, vertėjai etc.) turėtų didesnes pasirinkimo galimybes.

Sinonimų žodyne pateikta daiktavardžio *kvapas* sinonimų eilė galėtų būti papildyta devynių darybos tipų bendrašakniais dariniais (arba bent kai kuriais įprastesniais leksikos vienetais iš dvidešimties darybinių variantų): *kvėpas* / *kvėpas*, *kvapalas* / *kvėpalas* / *kvėpalas* / *kvėpalai* / *kvėpalai*, *kvapulys* / *kvėpulys*, *kvaptis* / *kvėptis*, *kvapsnis* / *kvapsnys* (-io) / *kvėpsnys*, *kvėpa*, *kvapstas*, *kvapstis*, *kvėpėjimas*, *kvėpėseną*, *kvėpmena*, *atkvapas*. Į *Sinonimų žodyne* pateiktą būdvardžio *kvapus*, -i sinonimų eilę galėtų būti įtraukti trijų darybos tipų bendrašakniai dariniai (su darybiniais variantais – šeši dariniai): *kvėpus* / *kvėpus*, *kvėpnus*, *kvėpingas*, *kvapningas*, *kvapsningas*.

Šaltiniai

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, [prieiga internete: < <http://donelaitis.vdu.lt/tekstynas>>, žiūrėta 2013 04, 05, 09].

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (šeštas (trečias elektroninis) leidimas), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, [prieiga internete: <<http://www.lkz.lt>>].

SŽ – Antanas Lyberis, *Sinonimų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

Literatūra

A k e l a i t i e n ė 1996 – Gražina Akelaitienė, *Morfonologinės balsių kaitos žodžių daryboje*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

J a k a i t i e n ė ir kt. 1976 – Evalda Jakaitienė, Adelė Laigonaitė, Aldona Paulauskienė, *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslo.

¹³ Tekstyne rastų 14 sakinių analizė parodė, kad pavartota ne būdvardžio *kvapsnus* kuris nors linksnis, o daiktavardžio *kvapsnys* vienaskaitos įnagininko, daugiskaitos galininko formos: *su egliaškių kvapsniu*, *kvapsniu užuosti DLKT* ir pan.

- J a k a i t i e n ė 2010 – Evalda Jakaitienė, *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- K e i n y s 2009 – Stasys Keinys, *Bendrinės lietuvių kalbos morfemika*. Teorija ir praktika, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- K u o s i e n ė 1986 – Monika Kuosienė, *Morfeminė analizė*, Šiauliai.
- LKE – Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
- LKG – Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1, vyr. red. K[azys] Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1965.
- M a s e v i č i e n ė 2010 – Egidija Masevičienė, *Darybiniai sinonimai leksinių sinonimų eilėse*. Magistro darbas, Šiauliai.
- M i l i ū n a i t ė 2009 – Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- P i k č i l i n g i s 1969 – Juozas Pikčilingis, *Leksinė ir gramatinė sinonimika*, Kaunas: Šviesa.
- P i k č i l i n g i s 1975 – Juozas Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika 2*, Vilnius: Mokslas.
- P i k č i l i n g i s 1988 – Juozas Pikčilingis, *Sinonimika. Kalbos figūros*, Kaunas: Šviesa.
- S l i ž i e n ė 2005 – Nijolė Sližienė, „Veiksmažodžių stigi, stokoti, trūkti sinonimiškoji reikšmė ir jų vartojimo ypatumai“, *Kalbos kultūra*, 78, 128–132.
- U r b u t i s 2009 – Vincas Urbutis, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- V a s k e l i e n ė 2013 – Jolanta Vaskelienė, „Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai“, *Žmogus ir žodis*, t. 15, nr. 1, Vilnius: Edukologija, 206–214.
- Ž u p e r k a 1978 – Kazimieras Župerka, *Praktinė stilistika (sinonimai)*, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba.
- Ž u p e r k a 1983 – Kazimieras Župerka, *Lietuvių kalbos stilistika*, Vilnius: Mokslas.
- Ž u p e r k a 1995 – Kazimieras Župerka, *Kalbos priemonių konkurencija kaip lietuvių kalbos stilistikos objektas*, Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
- Ž u p e r k a 2012 – Kazimieras Župerka, *Stilistika*, III pataisytas ir papildytas leidimas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Jolanta Vaskelienė

Daiktavardžio *kvapas* ir būdvardžio *kvapus, -i* sinonimai

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *variantai, sinonimai, darybiniai variantai, darybiniai sinonimai, darinys, sinonimų eilė, dominantė, leksinė reikšmė.*

Lietuvių kalboje gausu konkuruojančių kalbos vienetų – variantų (to paties žodžio atmainų) ir sinonimų (tapačią arba panašią leksinę reikšmę turinčių žodžių). Darybiniai variantai ir darybiniai sinonimai yra viena iš variantų ir sinonimų rūšių. Šiame straipsnyje

aptariamie daiktavardžio *kvapas* ir būdvardžio *kvapus*, *-i* sinonimai. Tyrimui medžiaga rinkta iš Antano Lyberio *Sinonimų žodyno*, *Lietuvių kalbos žodyno*, *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*.

Į *Sinonimų žodyne* pateiktą daiktavardžio *kvapas* eilę įeina keturi nariai. *LKŽ* rastas dar dvidešimt vienas bendrašaknis panašią reikšmę turintis darinys. Iš sinonimiškų bendrašaknių darinių sudarytos ir išanalizuotos penkios darybinių variantų eilės (jų nariai skiriasi šaknies balsiais ir skaičiumi). Išanalizuota bendrašaknių daiktavardžių sinonimų eilė, į kurią įeina vienuolikai darybos tipų priklausantys artimos semantikos dariniai, pasižymintys didelėmis substitucijos galimybėmis.

Sinonimų žodyne į būdvardžio *kvapus*, *-i* sinonimų eilę įtraukti septyni nariai. *LKŽ* rasti dar septyni panašią leksinę reikšmę turintys bendrašakniai dariniai. Iš visų bendrašaknių būdvardžių sudarytos ir išanalizuotos trys darybinių variantų eilės (dariniai skiriasi šaknies balsiu) ir darybinių sinonimų eilė, į kurią įeina septynių darybos tipų dariniai (galūnės, keturių priesagų vediniai ir du dūriniai), pasižymintys dideliu sinonimiškumo laipsniu ir substitucijos galimybėmis.

Išanalizavus iš *Lietuvių kalbos žodyno* ir *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* išrinktą medžiagą galima konstatuoti, kad *Sinonimų žodyne* antraštiniai žodžiai *kvapas* ir *kvapus*, *-i* sinonimų eilių dominantėmis iškelti pagrįstai: jais dažniausiai aiškinami ir jais iš esmės gali būti pakeisti kiti sinonimų eilės nariai, kalboje gausu jų vartosenos pavyzdžių ir pan. Bet daiktavardžio *kvapas* ir būdvardžio *kvapus* sinonimų eilės galėtų būti ilgesnės, turtin-gesnės *Lietuvių kalbos žodyne* pateiktų bendrašaknių darinių – tuomet įdomesnių, retesnių raiškos formų ieškantys kalbos vartotojai (rašytojai, vertėjai etc.) turėtų didesnes pasirinkimo galimybes.

Sinonimų žodyne pateikta daiktavardžio *kvapas* sinonimų eilė galėtų būti papildyta devynių darybos tipų bendrašakniais dariniais (arba bent kai kuriais įprastesniais leksikos vienetais iš dvidešimties darybinių variantų): *kvepas / kvėpas, kvapalas / kvepalas / kvėpalas / kvepalai / kvėpalai, kvapulys / kvepulys, kvaptis / kveptis, kvapsnis / kvapsnys (-io) / kvepsnys, kvėpa, kvapstas, kvapstis, kvepėjimas, kvepėseną, kvepmena, atkvapas*. Į *Sinonimų žodyne* pateiktą būdvardžio *kvapus*, *-i* sinonimų eilę galėtų būti įtraukti trijų darybos tipų bendrašakniai dariniai (su darybiniais variantais – šeši dariniai): *kvepus / kvėpus, kvėpnus, kvepingas, kvapningas, kvapsningas*.

Jolanta Vaskelienė

Synonyms of Noun *kvapas* (smell) and Adjective *kvapus*, *-i* (odorous)

Summary

Keywords: variants, synonyms, derivative variants, derivative synonyms, derivative, group of synonyms, dominant, lexical meaning.

The Lithuanian language abounds in competitive language units, variants (varieties of the same word) and synonyms (words of an identical or similar meaning). Derivative variants and derivative synonyms are one type of variants and synonyms. The present paper discusses synonyms of the noun *kvapas* (smell) and adjective *kvapus*, *-i* (odorous).

The material was drawn from Dictionary of Synonyms by Antanas Lyberis, Lithuanian Language Dictionary and Corpus of Lithuanian Language.

Four members of the noun *kvapas* (*smell*) presented in Dictionary of Synonyms by Antanas Lyberis are included. In Lithuanian Language Dictionary, 21 cognate derivative of a similar meaning were found. Five groups of derivative variants, composed of synonymous cognate derivatives (their members differ in root vowels and number), were compiled and analyzed. The group of synonyms of cognate nouns, which includes derivatives of close semantics that belong to eleven types of derivation, was analyzed as well.

In Dictionary of Synonyms, seven members are included in the group of synonyms of the adjective *kvapus, -i*. In Lithuanian Language Dictionary, seven conjugate derivatives possessing a similar lexical meaning were found as well. Three groups of derivative variants (derivatives differ in root vowel) and a group of derivative synonyms that includes derivatives of seven derivation types possessing a high degree of synonymy and substituting possibilities were compiled and analyzed from all conjugate adjectives.

Analysis of the material collected from Lithuanian Language Dictionary and Corpus of Lithuanian Language, allows to state that in Dictionary of Synonyms the entries *kvapas* and *kvapus, -i* are raised reasonably by the dominants of synonym groups: they are used most frequently, other members of synonym groups are mostly explained on their basis, etc. However, the groups of synonyms of the noun *kvapas* and adjective *kvapus, -i* could be broader and more plentiful presented by conjugate derivatives in Lithuanian Language Dictionary, so language users (writers, translators, etc.) who search for more interesting and rarer forms of expression would have more options.

The group of synonyms of the noun *kvapas* presented in Dictionary of Synonyms by Antanas Lyberis could be supplemented with conjugate derivatives of nine types (or at least with some regular lexical units out of twenty derivative variants): *kvepas / kvėpas, kvapalas / kvepalas / kvėpalas / kvepalai / kvėpalai, kvapulys / kvepulys, kvaptis / kveptis, kvapsnis / kvapsnys (-io) / kvepsnys, kvėpa, kvapstas, kvapstis, kvepėjimas, kvepėseną, kvepmena, atkvapas*. Conjugate derivatives of three derivation types (with derivational variants – six derivatives) could be included into the group of synonyms of adjective *kvapus, -i* presented in Dictionary of Synonyms: *kvepus / kvėpus, kvėpnus, kvepingas, kvapningas, kvapsningas*.

J o l a n t a V A S K E L I E N Ė
 Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
 Šiaulių universitetas
 P. Višinskio g. 38
 LT-76352 Šiauliai
 [v.jolanta@splius.lt]